

7-92014641	01/11/2024	הארץ - תרבות וספרות	עמוד 1	1	8.09x47.21
מאגנט - הוצאת ספרים - 25910					

אור שרף

לתקן עולם

בשמיני עצרת הלך לעולמו גדול הדור בחקר יהדות גרמניה בעת החדשה הפרופסור פול מנדס־פלור, שהקדיש את חייו לחקר התפרקות המסורת ההלכתית ולצמיחת אורחות חיים ומחשבה יהודיים מודרניים. בן 83 היה במותו. באופן מפתיע, הנצחת זכרו כמו מבקשת לעטות שלמה של עברית רבנית: נפלה עטרת ראשנו, נאסף אל עמיו מורנו ורבנו שקיבל מראשון נים ומסר לאחרונים, העמיד תלמידים הרבה, הותיר תיליתילים של תורה שבכתב ותורה שבעל־פה, צדיק יסוד עולם.

ההזדקקות לשפת המסורת ברגע זה מזכירה את פרנץ רוזנצווייג, אחד ממושאי המחקר החשובים של מנדס־פלור, שהוסמך לרבנות מהרב ליאו בק בשנת תרפ"ג בלי שעבר את מסלול הסמיכה. כתב הסמיכה של רוזנצווייג מציין כי "נכספה נפשו להיות מן החוקרים ולהיכנס לגנוי נסתרות פרדסה של חוכמה לבחון ולהתבונן ולהרהר אחר עניין דבר ופעולותיו ולהעמיד כל חפץ על מכונו".

ואכן, מנדס־פלור נהפך למנהיג עדה בלי שביקש, בזכות כנייתו לפרדסה של חוכמת יהדות גרמניה ממשה מנדלסון עד גרשם שלום ועד בכלל. כל אבן בבניין תולדות המחשבה של יהדות גרמניה שבחר לבחון נהפכה תחת ידיו לאבן מרגליות, בין אם הגיעה מהטרקלין שבו יושב מרטין בובר, מהיסודות שהניחה דמותו כמו אדוארד גאנס או מאחר המגדלים שמאכלסים אנחנו, בני המאה ה-21. מתוך ה"תוצרים" המצופים מאנשי אקדמיה – פרסומים, הוראה, הנחיה, השתתפות בכנסים וניהול מוסדות אקדמיים – צמחה קהילה חובקת עולם של שומעי לקחו. הביטוי המובהק לכך הוא בית המדרש הגלובלי, ה-Global Lehrhaus, שהקים לפני כמה שנים ומפגיש צמאי דעת מכל קצוות תבל ללימוד משותף ברוח המוסד שהקים רוזנצווייג בפרנקפורט על המיין לפני כמאה שנה.

מראשית דרכו האקדמית התבלט מנדס־פלור כמומחה להגותו וחיייו של מרטין בובר עד שהיה לגדול חוקריו וכיהן כעורך הראשי של המהדורה המדעית של כתבי בובר (יחד עם פרופ' ברנרד ויטה), מפעל המחזיק 22 כרכים. אך גלריית הדמויות שלהן הקדיש את מחקריו מעולם לא היתה התכלית העליונה של עבודתו. כדוקטור רנט הכיר מקרוב את נחום גלאצר, תלמידו של רוזנצווייג והאסיר סטנט שלו ושל בובר, ואת אלכסנדר אלטמן, מחבר הביוגרפיה המופתית של משה מנדלסון. הוא לימד באוניברסיטה העברית עם עמיתים (בכירים ומבוגרים) כגרשם שלום וארנסט סימון (שאתו גם פיתח ידידות קרובה) והיה לאיש סודו של נתן רוטנשטרייך. כשהגיע לירושלים ב-1972 הוא נעשה איש סודם של בניהם של בובר ורוזנצווייג (שניהם נקראו רפאל), וכך היה לחוליה המקשרת בין דור הנפילים האחרון של יהדות גרמניה לדור שהפך את המחקר עליהם לשרה רחב ידיים ועתיר יכול. השילוב בין ההיררכיות האישיות עם אותם גדולים לשיעור הקומה האינטלקטואלי שלו הניב גוף מחקר שהעבודה המדעית שבו מגיעה למעלה של הגות מלאת השראה.

היסטוריה אינטלקטואלית, המתודה המדעית שאימץ, עוסקת בקשר שבין רעיונות לבין התנאים ההיסטוריים שבהם הם נוצרים ומתקבלים. גישתו לממד האנושי, הסביבה החברתית והחוויה האישית, הקשובה לדקויות הקשרים הבינאישיים ולנקודת המבט של היחיד היתה תנא מסייע להבחין בדברים שמעבר למלים – קשרי אהבה או שנאה, שמחות וסבלות החיים.

אחרי ששירטט את מושאי מחקרו כדמויות מלאות על כאב ביהן ופגמיהן הוא היה מצביע על החוטים הדקים הקושרים את רעיונותיהן לחיים שמתוכם נבטו המאירים אותן באור עשיר ובוהק. הביוגרפיה Martin Buber: A Life of Faith and Dissent (שעתידה לראות אור בתרגום עברי בהוצאת מאגנט) וביוגרפיה של פרנץ רוזנצווייג שבתהליכי הוצאה לאור מדגימות זאת באופן מובהק.

תובנה העוברת כחוט השני בכתביו היא שההיסטוריה פורעלת באופן פרולֶפְטִי, כלומר צופה פני עתיד. תנאי הכרחי לכך הוא בירור חסר פשרות של הממצאים ההיסטוריים מבחינה ביוגרפית, הגותית ופילולוגית שעליו הקפיד תמיד. דווקא מתוך המחקר ההיסטורי לשמו עלו וצפו לפניו הקשרים ברורים שבהם העבר נפגש עם ההווה. על כן במחקריו, כמו בחייו, אין שני צידי מתרס. יהודים, גם ברגעים היסטוריים שבהם נדרפותם הגיעה לשיא, לא מוצבים לפני קו תיחום. חברת הרוב שבקרבתם חיו, שבהקשר היהודי־גרמני היא בדרך־כלל פרוטסטנטית, לא ניצבת מאחורי קיר זכויות. ואולי ביתר שאת הפלסטינים, שעל יחסינו עמם הוא ביקש לשוב ולתהות לאורך השנים, אינם אויב אלא שכן. באמצעות אופן התבוננות זה הניח מסילה ישירה אל האנושיות שבנו. בראייתו את האדם באשר הוא אדם, בין אם מעל דפי ההיסטוריה ובין אם במי שנמצא מולו, הוא נוטל מבין עינינו את הקורה שמקשה, מעכבת ולמרבה הצער אפילו מונעת מאתנו להתקרב, ולו במעט, להגשמת השאיפה – לתקן עולם.

מעל מפעל חייו מתנוסס ציווי ליהודי דורנו: לחיות בתוך סימני השאלה המציפים את חייו ולהימנע מלבקש סימני קריאה. העידן המודרני שהביא לנפילת הגדרות שהפרידו מאות שנים בין קהילות יהודיות לחברות הרוב שבקרבתן חיו הפכו את הקיום היהודי לרווי בדילמות ובסתירות: כיצד אפשר להזהרות כיהודים בלי לקיים את ההלכה כלשונה או בלי לקיימה בכלל? מתי הזיקה הלאומית גוברת בחשיבותה על הזיקה לקהילה? מה ההשלכות עלייתה של לאומיות יהודית? אילו ציוויים מוסידיים, אם בכלל, מטילה על יהודים ההתמודדות עם אנטישמיות? בעיניו ערכן האינטלקטואלי והמוסרי של שאלות אלה הוא בעצם ההתמודדות עמן, מתוך הנחה שתשובה חד־משמעית ונחרצת עליהן היא בלתי־אפשרית. הנכונות לקבל את עול חוסר הוודאות ואת הנכונות לבחון שוב ושוב את התשובות לאור מציאות היסטורית או עכשווית היא לדידו לוו אתגר הקיום היהודי בעת החדשה.

כאמור, מנדס־פלור הותיר מורשת עשירה, גם תורה שבכתב וגם תורה שבעל־פה. מי שזכה לשמוע אותו בשיעור, הרצאה ויותר מכל בשיחה בארבע עיניים לא ישכח זאת. את כתביו הוא פירסם לאורך חמישה עשורים: עשרות ספרים, מאות מאמרים, קבצים שערך ורשימות שפירסם בעיתונות. כנראה שכישראלי קוסמופוליט שהשפה האנגלית היתה לו כחומר ביד היוצר תהילתו הגיעה בעיקר מקהל קוראי האנגלית (שבה כתב) והגרמנית (שאליה באופן טבעי תורגמו רבים מכתביו). בעברית ראה אור מיעוט שבמיעוט: אנתולוגיה של כתבי בובר על הסכסוך היהודי־ערבי "ארץ לשני עמים" (1988) ואסופת מאמריו "קידמה ונפתוליה: מאבקם של אינטלקטואלים יהודים עם המודרנה" (2010), אליהם מצטרפת בהוצאה מחודשת המסה "אוריינטליות ומיסטיקה" (2024).

באחרונה ראה אור ספר גבורות, "האם יש עוד מקום לתיקון עולם?", שערכו יחד אתי בנימין פולק ושרון לבנה, המאגד מאמרים המצדיעים להגותו שזכינו להגיש לו. במבט על מורשתו כראש משפחה, מורה נערץ וחוקר דגול, כמו נסוכה אימרתו של ג'ון מילטון: "ספרים אינם דברים מתים לגמרי, שכן הם מכילים חיות הפעילה במידה שווה לנפש שנתנה להם חיים... הם מכילים את ההשפעה המזוקקת ביותר של האינטלקט החי שהצמיח אותם" (אריאופגטיקה, בתרגומי).